

"נשיות" כביקורת תרבות

תמר משמר

בשלושת העשורים האחרונים הורחבה מאוד הבולטות של כתיבת ספרות בידי נשים בישראל, והזמנים שבהם נמנו סופרת/ משוררת אחת או שתיים בכל דור של כותבים נדמים רחוקים. על אף זאת, שאלות-יסוד של השיח הפמיניסטי - "האם יש כתיבה נשית?" ו"מה בינה לכתיבת נשים?" ו"מה זה (אם בכלל) לכתוב כ-אשה?" - לא נדונו באופן נרחב דיו בתרבות הציבורית הישראלית.

מטרת גיליון זה של עתון 77 היא כפולה: לפתוח את המושגים "כתיבה נשית" ו"כתיבת נשים" לדיון ממשי. ב-בזמן - לבדוק את הפעולה של המונחים הללו בשדה, ולהציג תמונת מצאי כלשהי, נאמנה גם אם חלקית, של כתיבת הנשים: לראות על מה כותבות נשים בישראל של ראשית המאה ה-21, מה מעסיק אותן בחיים וביצירה, ותוך כדי כך לבחון עד כמה יצירתן מכילה יסודות ביקורתיים ביחס לתרבות הגברית השלטת. אוסיף כי בעיני העמדה הביקורתית, יותר מנושאים ודרכי ביטוי כשלעצמם (אך כפונקציה שלהם), היא מפתח מרכזי לבחינת ה"נשיות" של היצירות. וכוונתי, כמובן, ל"נשיות" כהגדרה עצמית מורכבת, "נשיות נעשית" בנוסח סימון דה-בובואר, או מתהווה תמיד תוך כדי שהיא הווה, ולא כקבוע תרבותי הנכפה מראש על ידי הסדר הקיים.

השירים והסיפורים המופיעים בגיליון מגוונים מאוד הן בנושאים, הן בדרכי הביטוי והן בעמדות הסובייקט שלהם ביחס לתרבות הגברית השלטת. הכותבות מתבטאות, בין השאר, על יחסים בין המינים, יחסי נשים, זהויות מגדריות, אוטו-ארוטיקה, אנורקסיה וסרטן שד, וחלקן גם משקללות מעמד כלכלי-חברתי ושיוך אתני בכתיבתן. רבות מן המשתתפות מבטאות חתרנות או ביקורתיות ביצירתן, אך דומני שהתופעה המעניינת במיוחד היא העמדה הפמיניסטית הלא מסתתרת ולא מתנצלת של חלק מן המשוררות שהחלו את פרסומן או חידשו אותו בעיקר בעשור האחרון (וראו למשל את שיריהן של ענת זכריה, יונית נעמן ושירה סתיו, את שירה של יודית שחר, ואת שירה של ללי ציפי מיכאלי. ראו גם את שיריהן המתריסים של משוררות ותיקות יותר כמו דודית ויסמן ואמירה הס, וברכה סרי המופיעה ברשימתה של קציעה עלון).

הגיליון, שנכתב כולו בידי נשים, מאורגן בכמה שערים:

השער הנוכחי, "פתיחות", והשער הסוגר, "כתיבות", מביאים את סיפור המסגרת של הגיליון: כתיבה על כתיבה, פואטיקה ופוליטיקה של כתיבה נשית. בשער הראשון מופיע מאמרה המרכזי של אורלי לובין הממקם את מצבו העכשווי של השיח על כתיבה נשית

ומבהיר את הפוליטיות העקרונית של הדיון. מסתה האישית של יהודית קציר בוחנת את המורשת של וירג'יניה וולף ואת השפעתה על כתיבת הנשים הישראלית העכשווית. כמו כן, מופיעים כאן שיריהן הארס-פואטיים של המשוררת הצעירה, חגית גרוסמן, ושל המשוררת הוותיקה, אגי משעול.

עם זאת, עוד לפני פתיחות אלה בחרתי לפתוח את הגיליון בשירה של המשוררת הצעירה, ענת זכריה, 'ולא נודע כי בא', המוחה על הסדר החברתי הקיים ומבקר אותו באמצעות העלאת מופע קיצוני אך תדיר של מנגנון השליטה הגברי: רצח נשים בידי בעליהן. ה"הוצאה" של שיר זה אל מחוץ לסדרת הפתיחות ה"רשמיות" באה להבליט את המימד הפוליטי של הגיליון, שמופיע לא רק בהקשר הפריוילגי יחסית של טקסטים וכתובה אלא גם מתייחס למציאות ממשית של שליטה ודיכוי, דיכוי-עד-כדי-המתה לפעמים.

השער השני של הגיליון, "שושלות", מעמיד במרכז את השושלת הנשית כאפשרות תרבותית אלטרנטיבית לשושלת האדיפלית, הן במציאות והן בספרות. שער זה נפתח בשירה של המשוררת הוותיקה סבינה מסג, שהם מחווה מלאת רגש של הדוכרת לאמה הנוכחת-נעדרת, וחגיגה של התבוננות פנימה והחוצה, אחורה וקדימה, בזמן ובמרחב. מסתה של שרה שילה מנכיחה את דמות האם הנעדרת בסיפור כיפה אדומה. מאמרה של רוני הלפרן והמונולוגים של רונית ליברמנש שואלים-מחדש על תוקפו של מושג השושלת: הלפרן מציעה אופק חדש למושג האימהות בקדימות שהיא נותנת ליוצרת על פני האם (המופנמת-שביוצרת). ליברמנש מתעדת-מספרת דיאלוג רב-חסד בין שתי נשים שוויתרו על האימהות אך סירבו לוותר על הרחם. כך הן אף מערערות על הזיהוי האוטומטי, המובנה בתרבות הגברית, בין אימהות לנשיות. דיונים נוספים במושג השושלת נמצא ביצירותיהן של אסתי ג' חיים, נעמה צאל, איריס שני וסיגל אשל המופיעות בשער זה.

שמו של השער השלישי והנרחב של הגיליון, "הביטות", מצרף בין מושג מרכזי בביקורת הפמיניסטית - מושג המבט - לבין מושג מרכזי בתיאוריה הביקורתית, בעיקר של פיר בורדייה: מושג ההביטוס הלטיני, החמקמק למדי, אך המכוון למערך הנטיות וההתנהגויות הקוגניטיביות והגופניות הנרכשות - מערך שהוא הפנמה עד כדי טבעות של הנורמות החברתיות, הגבריות, השליטות. להערכתי, כשהמבט הנשי המשתחרר-מהשליטה-הגברית לוכד את ההרגלים הגופניים והקוגניטיביים של הנשלטות, הרגלים אלה נחשפים לביקורת עצמית. אם כנגד המבט הגברי, החודר, נבנים מבטים נשיים - בטקסט, בספרות ובאמנות - הללו עשויים לשנות ולו במעט את המציאות, שתשוב ותשנה מצדה את המבט.

כך, למשל, מחזור השירים של ענת לוין, הפותח שער זה, דן במצבה של אשה בפרקטיקה היומיומית של עבודת המזכירה. נקודת המבט של הדוכרת היא שהופכת את הגוף הנשלט של המזכירה, המתבטא בין השאר באוטומטיות של פעולותיה, לגוף נושא-ביקורת המושך עמו תוך כדי כך את דגם המופת המיתי של האשה המחכה לאהובה עד בוש (פנלופה

ואודיסיאוס). מיתוס זה אף מהדהד בקיום היומיומי של הדוברת בשירה של סיגל בן יאיר, 'כזהב', ומשמש אמצעי בולט לשינוי מבטה על המציאות. אצל סיון בסקין ושרון אס ההתכתבות עם המיתוסים המכוננים של תרבות המערב עומדת במרכז השיר, כנושא או כמזג נפשי. אביבה, עוזרת הספרית, בשירה של ריקי דסקל, מתוכנתת בגופה, ב"תחפושת הנשית" שהיא לובשת, להקביל את פני מלאך המוות כאילו היה מחזר רגיל. אביבה הממשית מתה, אך הדוברת "מחזירה מבט" למלאך המוות, בעצם מעשה השיר, וכך "מצילה" את אביבה מאובדן מוחלט. עינת יקיר וענת עינהר משתמשות בסיפוריהן, בדרכים שונות, בזרם תודעה ובמעברים תכופים ונשזרים בין נקודות תצפית כדרך לבטא קיום פיזי הכולל בתוכו, בצד תנוחות גוף, גם תשוקות ואובססיות. נראה שסיפוריהן חוברים למגמה מתחדשת של זרם תודעה כדרך-סיפר ביקורתית בתרבות המקדשת את ה"ריאליזם" וה"ריאליטי". צורה אחרת של תודעה מדברת נמצא בסיפורים הקצרים של נגה אלבלך.

דבריה של עורכת האמנות של הגיליון, רותי דירקטור, על האמניות המלוות - אתי אברג'ל, טל שוחט וחוץ שיש - משרטטים את גבולות השיח של/ על אמנות נשית. לקראת סוף השער השלישי מופיעים סיפוריה של הסופרת הפלסטינית סאמיה עטעוט, המזכירים לנו בדרכם הסמלית המיוחדת כי נשים, במצב של כיבוש, מדוכאות פעמיים ואולי אף שלוש. הכללת סיפורים פלסטיניים בגיליון כה יהודי-ישראלי היא עצמה שכפול של מצב הכיבוש, אך היא גם תזכורת ואי-התעלמות ממנו. בהיעדר דרך להנכיח את מצב הכיבוש מבלי לשכפל אותו, ובהיעדר דרך "לתת קול" לפלסטינית מבלי להיות הסמכות נותנת הקול, גברה התחושה כי העלמת הכיבוש תהיה חבירה ישירה אליו, וזוהי עמדה פוליטית מסוכנת. בחרתי אם כן לפרסם את הסיפורים ולאפשר לקול הזה להשמיע את עצמו.

עוד ב"הפיטות": שירה של תרצה אתר, המצטרף לשורת פרסומי כתיבה הגנוזים מן הזמן האחרון, קטע-פרוזה של מאיה בז'רנו, שיריהן היפים של יעל גלוברמן ושולמית אפפל, וקריאתה של אורית מיטל את שירה של נורית זרחי. שירה המצמרר של רינה בשן מתבונן בכלבה שמתה, ויוצר כמו תמונת תשקיף של חיי הנפש של הדוברת המתעדת אותה. כמו כן כדאי לשים לב לשירה של יונית נעמן המנסחים באופן מרחיק לכת וראות את שאלת המגדר.

מאמריהן של טובה כהן ויפה ברלוביץ, בשער הסוגר את הגיליון, "כתיבות", מציגים את הפן ההיסטורי של ראשית כתיבת הנשים בעברית, ומאמרה של יעל מונק דן בכתיבה הנשית לקולנוע. רשימתה של דינה חרובי שופכת אור על הסופרת המקצועית הראשונה, הצרפתייה כריסטין דה פיזן, שהתרגום הראשון לעברית של ספר משלה הוא, להערכתך, אירוע בתרבות הישראלית. הפרוזה האוטוביוגרפית העזה של לאה איני ושירה הארס-פואטי של מאיה בז'רנו מעניקים מגע אישי לשאלה: מאיפה מתחילה אשה לכתוב?